

Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського
Факультет фізичної культури та спорту

Кафедра ТМФВ

ЛЕКЦІЯ № 6

з дисципліни ПЕДАГОГІКА

тема:

Педагогічна система Яна Амоса Коменського – засновника педагогічної науки та реформатора школи (2 год).

для студентів II курсу
СТУПІНЬ БАКАЛАВРА

Галузь знань 01 Освіта

Код та найменування спеціальності 014 Середня освіта

Предметна спеціалізація 014.11 Середня освіта (Фізична культура)

Освітні програми Середня освіта: Фізична культура, спортивно-масова
робота та туризм,

Середня освіта: Фізична культура та Захист Вітчизни

Галузь знань 01 Освіта

Код та найменування спеціальності 017 Фізична культура і спорт

Освітня програма Фізична культура і спорт: Тренер з видів спорту

Розробила:

к.п.н., доцент кафедри ТМФК

Литвиненко О.М.

Лекція № 6.

Тема: Педагогічна система Яна Амоса Коменського – засновника педагогічної науки та реформатора школи (2 год).

План

1. Життєвий шлях Я.А.Коменського.
2. Світогляд Я.А.Коменського.
3. Загальнопедагогічні ідеї Я. А. Коменського. Обґрунтування педагогіки як окремої науки

Література :

1. Історія педагогіки : курс лекцій /навч. Посібник. –К., 2014. – 171 с. http://pedmir.at.ua/publ/pedagogika/istorija_pedagogiki_kurs_lekcij/8-1-0-66
2. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: В 2-х томах. – М., 1982.
3. Коменский Я.А. Антология гуманной педагогики . – М .,1996.
4. Кузьминський А.І., Вовк Л.П., Омеляненко В.Л. Педагогіка: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 418 с. – (Навчально-методичний комплекс з педагогіки).
5. Левківський М.В. Історія педагогіки: навч.-метод. посібник. Вид. 4-те,. Навч. пос. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 190 с.

1. Життєвий шлях Я. А. Коменського.

Основоположником сучасної наукової педагогіки вважається видатний чеський педагог Я. А. Коменський. Він першим у світі теоретично обґрунтував весь комплекс основних питань, які в сукупності визначають педагогіку як науку, зібравши і переробивши у своїх творах весь досвід попереднього розвитку теорії і практики навчання і виховання підростаючого покоління.

Я. А. Коменський *народився 28 березня 1592 р.* у м. Нівниця в Моравії у сім'ї мірошника, члена протестантської общини Чеських братів. У 12 років осиротів, виховувався родичкою у м. Стражниця.

1604-1605 рр. — відвідує школу братства. Вчиться за рахунок общини.

1608-1610 рр. — навчання у латинській школі в м. Пшерів.

1610-1612 рр. — навчається у Гернборському (Німеччина), а потім ще рік – у Гейдельберзькому (Нідерланди) університетах. Освіту завершує подорожами по Європі.

1614 р.— повертається до Пшерова, де був призначений керівником школи, в якій сам раніше навчався.

1616 р.— обраний братством на священика.

1618-1621 рр. — священик і працює у школі братства у м. Фульнек.

1621 р. — Фульнек спалили іспанські війська, згоріла бібліотека Коменського з рукописами. Сам він довгий час переховується. Пише твір “Лабіринт світу і рай серця”.

1628 р. — Коменський і його община покинули батьківщину і оселилися в польському м. Лешно. Тут з невеликими перервами він прожив 28 років до 1656 р. Керує своєю общиною, вчителює у лешненській школі братства.

Перші роки лешненського періоду були дуже продуктивними: *"Велика дидактика"* (1632); *"Материнська школа"* (1632); *"Відкриті двері мов і всіх наук"* (1631) та ін.

1641-1642 рр. — по запрошенню перебував в Англії. Сюди його привела ідея написання "Пансофії" ("християнської всемудрості") – своєрідної енциклопедії, де були б зібрані воедино всі знання, що їх виробило людство.

1642-1647 рр. — живе у Швеції, приймає участь у підготовці шкільних підручників (в рамках шкільної реформи). Підсумком роботи Коменського у цей період стала праця *"Новітній метод мов"* (1647 р.).

1648 р. — Коменський знову в Лешно. Тут у 1650 р. його обирають на синоді братства єпископом Чеської общини.

1650-1654 рр. — по запрошенню проживає в Угорщині (м. Шарош-Патака), де займався впорядкуванням шкіл. Накреслює план пансофічної школи і частково реалізує його. За цей час написав *"Закони добре*

організованої школи“, “Правила поведінки для юнацтва“, “Видимий світ у малюнках“.

1654 р. — повертається у Лешно. Місто у 1656 р. у ході польсько-шведської війни було спалене. Знову згоріла бібліотека Коменського.

1656 р. — Коменського запросили в Амстердам (Нідерланди). Тут він живе аж до смерті. У 1657 р. в Амстердамі видано твори Коменського в 4-х частинах. Серед них і *“Велика дидактика“*.

В Амстердамі публікує частину головної праці свого життя філософський твір *“Загальна порада про покращання справ людських“*.

Помер педагог 15 листопада 1670 р. і похований в Нідерландах поблизу Амстердаму (в Наардані).

2. Світогляд Я.А.Коменського.

Я. А. Коменський — син своєї епохи. Це був період переходу від середньовіччя до нового часу, який супроводжувався сутичками нового проти старих порядків. В його світогляді відбилися суперечності цього перехідного періоду від феодалізму до капіталізму, боротьби прихильників Реформації і Контрреформації. Отже, світогляд педагога формувался під впливом джерел, які часто суперечили одне одному. Він був активним діячем релігійної організації і в той же час устремління Коменського — і наукові, і практичні — були спрямовані в реальний світ і на покращення життя в ньому. З поєднання всіх цих чинників Коменський прагнув виробити власну філософію.

Загальне філософське бачення світу у нього формувалось завдяки античній філософії, релігії, ідеям Відродження.

Походження й існування природи та людини він розглядав з релігійних позицій. Але під впливом епохи Відродження Коменський виробив новий погляд на людину. На противагу середньовічному аскетизму, людина, на думку великого педагога, останнє і найдосконаліше творіння Бога. Її

призначення не тільки підготувати себе до майбутнього небесного життя, а й жити справжнім життям земним.

На суспільні погляди Коменського впливала його участь в демократичному народному русі Чехії, що у доповненні з ідеями Відродження сформували у нього демократизм, гуманізм, народність, глибоку симпатію до простих людей.

Коменський бачив, відчував на собі і глибоко переживав недосконалість та несправедливість тогочасного суспільного устрою. Єдиним доцільним засобом реформування суспільства він називає зразкове виховання молоді. “Людина робиться людиною тільки завдяки вихованню“. Справу виховання молоді покладає на школи.

Найважливіші педагогічні ідеї Коменського, особливо його дидактичні погляди ґрунтуються на засадах сенсуалізму. Сенсуалізм (sensus – відчуття) – філософська течія, представники якої стверджують, що джерелом пізнання об’єктивного світу для людини служить передусім її чуттєвий досвід.

Сенсуалізм Коменського співзвучний з позиціями родоначальника цього філософського напрямку Френсіса Бекона. Як і Бекон великий педагог вважав, що “нічого не буває в свідомості, чого раніше не було у відчуттях, отже матеріал для всіх роздумів розум отримує тільки від відчуттів“.

У світогляді Коменського можна спостерігати суперечності між сенсуалізмом і релігійністю, між демократизмом і просвітительством. Двоїстий характер світогляду педагога обумовив двоїстість його підходу до вирішення основних питань педагогіки.

3. Загальнопедагогічні ідеї Я. А. Коменського. Обґрунтування педагогіки як окремої науки

Я.А.Коменський — фундатор педагогіки як окремої науки. Він першим у світі теоретично обґрунтував весь комплекс основних питань, які в сукупності визначають педагогіку як науку, зібравши і переробивши у своїх творах весь досвід попереднього розвитку теорії і практики навчання і

виховання підростаючого покоління. У працях видатного педагога знайшли відображення народна чеська педагогіка, антична педагогічна спадщина, ідеї багатьох передових педагогів, особистий досвід Коменського.

Ідея створення цілісної педагогічної теорії виступає у системі поглядів Коменського як частка загального плану удосконалення людства. У його багатющій педагогічній спадщині, і передусім у *«Великій дидактиці»*, вперше у світі педагогічна теорія набула якості науки. Тут розглянуті всі найважливіші питання педагогічної науки. Коменський прямо не дає дефініцій головних понять педагогіки, але аналіз праць Коменського з питань виховання і навчання, особливо *«Великої дидактики»*, робить очевидною його точку зору. Так, наприклад, Коменський ніде не дає визначення педагогіки як науки, але зі змісту його праць ясно, що педагогіку він розуміє як науку про виховання дитини; Коменський ніде не дає визначення уроку, але з його творів ми вільно можемо вивести розуміння уроку як форми організації навчання.

Класична праця Коменського *«Велика дидактика»* (1632) послідовно і систематично висвітлює майже всі основні проблеми навчання і виховання. Довга назва книги в урочистому стилі тієї епохи сповіщає про її головні цілі: *«Велика дидактика, яка містить універсальну теорію вчити всіх усього або вірний і ретельно обдуманий спосіб створювати по всіх общинах, містах і селах кожної держави такі школи, в яких би все юнацтво обох статей, без будь-якого де б то не було винятку, могло навчатися наук, вдосконалюватись в нормах, набиратись благочестя і, таким чином, в роки юності навчитись всього, що потрібно для справжнього і майбутнього життя.*

Коротко, приємно, ґрунтовно, де для всього, що пропонується, основи черпаються з самої природи речей;

істинність підтверджується паралельними прикладами з галузі механічних мистецтв;

порядок розподіляється по роках, місяцях, днях і годинах, нарешті, вказується

легкий і вірний шлях для вдалого здійснення цього на практиці».

Архітектоніка педагогіки як науки чітко проглядається у змісті цього твору. Перші 12 розділів (із 33) становлять собою загальнопедагогічну частину «Великої дидактики». Розділи XIII-XIV характеризують основи для створення нових шкіл. Наступні розділи (XV-XIX) розкривають основи загальної дидактики, XX-XXV присвячені частковій дидактиці окремих видів освіти, XXVI — «Про шкільну дисципліну», XXVII-XXXII дають характеристику організації чотирьохступінчастого влаштування шкіл. Нарешті, розділ XXXIII, підсумковий, присвячений викладанню загальних умов, необхідних для практичного здійснення ідей Коменського. «*Велика дидактика*» є плодом строго критичного перегляду всієї нагромадженої спадщини, а також результатом критичного дослідження причин і основ дидактичних способів і прийомів навчання. «Велика дидактика» є великою за широтою і величчю своїх завдань, висунутих і розв'язаних Коменським.

Всі складові частини знань про формування людини у цьому творі пов'язано між собою, а також вперше у світі під них підведено науковий фундамент у вигляді законів. Методологічною основою педагогічної теорії Коменського виявився принцип природовідповідності виховання. Йому підпорядковані всі теоретичні положення «Великої дидактики».

Принцип природовідповідності виховання

Коменський першим з педагогів послідовно обґрунтував принцип природовідповідності у вихованні. Він розглядав людину як частину природи. Людина складається з усіх основних елементів природи, вона – світ у зменшеному вигляді, мікрокосмос. Оскільки це так, то і розвивається людина за спільними з природою законами. Отже, навчально-виховний процес повинен будуватися у відповідності з цими законами.

Він першим у світі піднявся до усвідомлення наявності особливих законів у вихованні і навчанні. У своїх творах, і передусім у “Великій дидактиці”, він намагається визначити ці закони. Причому робить це шляхом проведення аналогій із закономірностями (“основоположеннями”), що діють у природі. Для прикладу: у природі збираються дерева в лісі, трава в полі, риба в морі, отже діти повинні бути зібрані в школі.

Однак, Коменський обґрунтовував принцип природовідповідності у вихованні не на підставі спостережень над життям рослин і тварин, а на підставі свого педагогічного досвіду і намагався використати у процесі виховання природні, вікові та психологічні особливості дітей.

Принципу природовідповідності Коменський підпорядковує усі теоретичні положення своєї педагогічної концепції. *Тобто цей принцип виявився однією з методологічних основ його вчення.*

Принцип природовідповідності у вихованні, починаючи від Коменського, буде неодноразово зустрічатися у педагогічних концепціях педагогів XVIII-XIX ст. (Руссо, Песталоцці, Дістервег та ін.), причому кожний з педагогів буде трактувати цей принцип по-своєму. Даний принцип є актуальним і знаходить своє застосування і в сучасній прогресивній педагогіці.

Постановка загальної мети і завдань виховання

З нового погляду на людину та з позицій щодо ролі виховання (див. риси світогляду педагога) Коменський виводить ідею загальної освіти. Єдиним доцільним засобом реформування суспільства він називає зразкове виховання молоді. “Людина робиться людиною лише завдяки вихованню”. Справу виховання молоді покладає на школи. Тому вся молодь повинна відвідувати школу.

З таких же міркувань Коменський виводить загальну мету і завдання виховання. *Мета виховання — підготувати людину до майбутнього життя на небі, а також до справжнього життя на землі.*

Така підготовка має три ступені (триєдине завдання виховання):

- оволодіння мудрістю (все знати про себе і речі навколишнього світу)
- цьому сприяє розумове виховання, освіта;
 - оволодіння доброчесністю (зовнішня і внутрішня вихованість) – досягається через моральне виховання;
 - оволодіння благочестям (внутрішнє богошанування, зв'язок з Богом)
- здійснюється шляхом релігійного виховання.

Вчення Я.А.Коменського про школу

Коменський *розробив ґрунтовне вчення про школи*. Важливими компонентами цього вчення є вікова періодизація розвитку дітей, система шкіл, зміст освіти та вимоги до організації роботи навчальних закладів.

Освіту, на думку Коменського, слід розпочинати якомога раніше і присвятити їй весь період юності – 24 роки.

Даний відрізок часу він розділив на чотири 6-річні вікові періоди: *дитинство* (0-6 р.), *отроцтво* (6-12 р.), *юність* (12-18 р.), *змужнілість* (18-24 р.). В основу такого поділу він поклав вікові особливості дітей.

Кожному віковому періоду Коменський визначив відповідну школу: материнська школа (материнське опікунство у кожній сім'ї); *школа рідної мови* (елементарна народна школа, створюється у кожній общині, селі, містечку); *латинська школа або гімназія* (створюється у кожному місті); *академія* (створюється у кожній державі або великій провінції).

Перші дві школи відвідують усі без виключення діти обох статей; гімназію – ті хлопчики, у кого прагнення вищі, ніж бути ремісниками; академія готує вчених і майбутніх керівників інших.

Згідно принципу природовідповідності визначені Коменським 4 вікові періоди та 4 ступені освіти відповідають 4-м порам року, відповідно – весні, літу, осені та зимі.

Коменський *проголошує принцип доступності початкової освіти для всіх*: “Ми прагнемо загальної освіти у сфері всього людського для всіх, хто народився людиною”.

Для всіх шкіл Коменський проголошує принцип єдності і наступності:
“При всій відмінності цих шкіл ми бажаємо, щоб у них викладали не різний матеріал, а один і той же, тільки різними способами“.

Кожна школа відмінна від інших своїми завданнями, змістом освіти та організацією роботи.

Материнська школа (дошкільне виховання дітей у сім'ї) покликана передусім забезпечити фізичний розвиток дітей, а також дати початки знань всього того, чого людина повинна навчитися протягом життя. На першому місці – фізичне виховання. Але вже в цьому віці потрібно здійснювати і моральне, естетичне, трудове, релігійне виховання: “Батьки не повинні відкладати виховання до навчання своїх дітей вчителями, адже неможливо криве дерево, що вже виросло, зробити прямим“.

Коменський детально описав усі сторони дошкільного виховання у написаному ним посібнику для батьків “*Материнська школа*“ – першій в історії такого роду книзі.

Школа рідної мови є загальнодоступною. Навчання у ній відбувається рідною мовою. Заслуга Коменського в тому, що він, на відміну від тогочасних початкових шкіл, де термін навчання обмежувався 2-3 роками, запропонував для цієї школи 6-річний курс навчання, чим підняв значення початкової школи.

В організації роботи школи рідної мови Коменський *проголошує принцип зв'язку школи з життям.* Він розширив зміст освіти у цій школі за рахунок введення реальних предметів: історії, географії, природознавства. “Мета і межа школи рідної мови, щоб діти навчилися всьому тому, що буде їм потрібно протягом всього життя“. Важливим елементом цієї школи є вивчення релігії.

Метою *латинської школи* Коменський ставить вивчити разом з чотирма мовами (грецька, латинська, єврейська, рідна) всю енциклопедію наук з тим, щоб дати тверду основу для одержання в майбутньому досконалої вченості у будь-якій сфері науки.

Крім традиційних для тогочасної середньої школи “семи вільних мистецтв“, Коменський, слідуючи за принципом зв’язку з життям, пропонує вивчати історію, географію, природознавство, релігію. Він хоче, щоб з латинської школи виходили справжні моралісти і богослови, пропонує окремий клас для вивчення моралі.

Академія завершує і доповнює всі науки, а також передбачає вивчення вищих предметів освіти: богослов’я, філософії, медицини, права.

Академія (як і університет) має традиційні факультети: богословський, юридичний, медичний.

Організація навчання. Обґрунтування класно-урочної системи

Коменський *запровадив поняття навчального року* з поділом його на 4 чверті і канікули між ними. Педагог вимагав, щоб прийом учнів до школи відбувався один раз на рік – восени. У кінці навчального року *ввів перевідні екзамени*. Крім цього запровадив *різні види контролю й перевірки успішності учнів у навчанні*: поурочна, щодення, щотижнева, четвертна.

Коменський дав ряд вказівок *про організацію навчального дня у школі*. Навчальний день повинен починатися вранці і тривати у школі рідної мови 4 години (2 години зранку для розвитку розуму і пам’яті та 2 години після обіду для розвитку рук і голосу), а в гімназії – 6 годин.

Одна з найбільших заслуг Коменського — розробка найважливіших питань *класно-урочної системи навчання і обґрунтування уроку як форми організації навчання в школі*.

Виникнення елементів класно-урочної системи (к.у.с.) в XVI-XVII ст. пояснюється тим, що індивідуальне і побудоване на зазубрюванні навчання не відповідало духу епохи. Потреба в ефективнішій освіті, у якій був кровно зацікавлений новий клас — буржуазія, вимагала нової форми навчання. Спираючись на досвід навчання, побудованого за урочною системою (школи чеських братів, братські школи України і Білорусії XVI-XVII ст.), а також на власну практику, Коменський вперше дав *теоретичне обґрунтування к.у.с.*

навчання. Він піддав різкій критиці пануючий в його час шкільний режим взагалі та індивідуально-групову форму організації занять особливо. За старою системою учитель працював індивідуально з кожним учнем, а це значно обмежувало його можливості. Він міг займатися одночасно з 7-8 школярами, які ще й до того ж вивчали одночасно різний матеріал.

Необхідними умовами правильної організації навчальної роботи Коменський вважав: 1) клас з незмінним складом учнів і приблизно однаковим рівнем розвитку; 2) твердо визначений час занять; 3) послідовне чергування занять і перерв; 4) одночасну роботу учителя з усім класом.

Ним було запропоновано створювати у школах для навчання *класи* – групи з незмінним і стабільним складом учнів приблизно однакового рівня розвитку. Це давало можливість учителю вести колективну роботу одночасно з усіма учнями, а всі учні на занятті займалися одночасно одним і тим же.

Прагнучи охопити навчанням якомога більшу кількість дітей, Коменський допускав до 300 учнів у одному класі. При цьому клас пропонувалось ділити на десятки, і з кожним десятком учителю допомагали працювати *декуріони* – кращі учні, що ставились на чолі кожного десятку. В обов'язки декуріонів входило: слідкувати за відвідуванням, перевіряти домашні завдання, допомагати відстаючим, слідкувати за увагою учнів під час занять.

Коменський запропонував проводити шкільні заняття у твердо визначений час. У всіх класах вони повинні починатися одночасно. *Ввів уроки*, які чергувались з перервами. Тривалість одного уроку визначалась в 1 годину. Кожна година, на його думку, повинна бути частиною того часу, що виділений для вивчення предмета. Кожна година повинна мати своє конкретне завдання. *«Клас є не що інше, як об'єднання однаково встигаючих учнів для того, щоб легше можна було вести разом до однієї і тієї ж мети всіх, хто зайнятий одним і тим же і ставиться до навчання з однаковою старанністю».*

Цікаві і важливі погляди Коменського відносно *структурної побудови уроку*. Він розрізняє три частини уроку: *початок* — відновлення в пам'яті учнів пройденого, опитування і створення уваги; *продовження* — показ, сприймання, роз'яснення; *закінчення* — вправа, оволодіння, використання.

На кожному уроці треба виділяти час для опитування учнів, для пояснення нового матеріалу і для вправ по закріпленню вивченого. Кожний урок повинен мати строго визначену тему і головне завдання.

До *хиб* у висловлюваннях Коменського відносно організації навчальної роботи треба віднести його припущення, що одного вчителя досить для якого завгодно числа учнів. В інших місцях своїх творів він висловлюється конкретніше, вважаючи, що один учитель зможе навчати 300 учнів. У цьому позначився певний механіцизм Коменського, надмірна віра в силу «єдиного методу».

Елементи для обґрунтування класно-урочної системи він почерпнув із практики роботи братських шкіл, які існували тоді в Україні і Білорусії. Є подібність між його працею «Закони добре організованої школи» і Статутом Львівської братської школи 1586 року.

Дидактичні погляди Я.А.Коменського

Я.А.Коменський — загально визнаний батько дидактики. Вказавши, що виховання людини потрібно починати з освіти, Коменський *розробив закінчену теорію навчання – дидактику*, або як він пише у передмові до «Великої дидактики»: «універсальне мистецтво всіх вчити всьому легко, швидко, ґрунтовно, притому вчити так, щоб неспіху бути не могло». Серед багатьох дидактичних проблем, які розробив Коменський, можна виділити найголовніші.

Він намагається проаналізувати *співвідношення дидактики і методик окремих предметів*: «Деякі поставили за мету написати скорочені посібники для легшого викладання тільки тієї чи іншої мови. Інші вишукували швидші і коротші шляхи, щоб швидше навчити тієї чи іншої науки... Ми обіцяємо

Велику дидактику, тобто універсальне мистецтво всіх вчити всього». Дидактика, на його думку, дає методикам викладання окремих дисциплін керівні положення і правила. Разом з тим, часткові методики є опорою для дидактики. Коменський неодноразово підкреслював ту обставину, що *навчання передбачає спільну діяльність учителя і учнів, при цьому він відрізняє навчання як форму діяльності учителя від учіння як форми діяльності учня.*

Коменський цілком правильно поставив питання про загальнопедагогічні основи навчання. Основу його дидактичного вчення становлять три найважливіших принципи:

- виховуючий характер навчання;
- зв'язок навчання з життям;
- відповідність навчання віку учнів.

Важливим є питання про *суть і завдання освіти*. У “Великій дидактиці” Коменський так визначав цю проблему: “А наукова освіта нехай служить людині для удосконалення одночасно її розуму, мови і рук, щоб вона могла все потрібне розумно споглядати, висловлювати словами і здійснювати в дії”. “Знати, діяти і говорити – ось у чому сіль мудрості”.

Багато уваги Коменський надавав *проблемі визначення змісту освіти*. Він *виступав за енциклопедичність, посиленість, доцільність змісту навчання*. Він пропонував концентричний спосіб розміщення навчального матеріалу. Виступаючи за єдність і наступність усіх типів шкіл, Коменський писав: “У перших двох школах все буде викладатися у більш загальних рисах, а в наступних – все більш детально і чітко”.

Шкільна освіта повинна бути універсальною: “У школах потрібно вчити всіх усьому... Але не вимагати знання всіх наук і мистецтв, адже це безглуздо і за малою тривалістю нашого життя неможливо, а прагнути навчити розпізнавати основи, властивості і цілі всього найважливішого, що існує і розвивається, щоб у цьому світі не зустріти нічого, про що б вони (учні) не могли скласти бодай скромного судження”.

В дидактичному вченні Коменського одне з найважливіших місць займає питання про загальні *принципи навчання*. Він не тільки вказав на необхідність керуватися ними в навчанні, але і розкрив сутність таких принципів навчання, як наочності; свідомості і активності в навчанні; систематичності і послідовності; вправ і міцного засвоєння знань і навичок; посиленості навчання.

Дидактичні положення Коменський ґрунтує, передусім, на сенсуалістичній основі, тому *найголовнішим принципом вважає принцип наочності*. Він *першим у світі теоретично обґрунтував і детально розкрив цей принцип*, хоч на емпіричному рівні його застосовували й інші педагоги. “Початок пізнання завжди впливає з відчуттів, тому навчання починати не із словесного тлумачення про речі, а з реального спостереження за ними”.

З цього принципу виводить “*Золоте правило дидактики*”: “Нехай буде золотим правилом для тих, хто навчає: все, що тільки можна, надавати для сприймання чуттями: видиме – зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, доступне смакові – смаком, доступне дотикові – дотиком. Якщо якісь предмети можна сприйняти одразу кількома чуттями, нехай вони зразу ж і відчуються кількома чуттями”.

У процесі навчання, крім використання самих предметів, Коменський рекомендував користуватись картинами, копіями, муляжами, моделями тощо. Як бачимо, принцип наочності Коменський протиставляв відірваному від життя словесному, пасивному навчанню.

Основним завданням наочного навчання Коменський вважав не лише полегшення свідомого, осмисленого засвоєння знань учнями, але й розвиток у них різних здібностей, а в зв’язку з цим — органів чуття.

Слід відзначити, що Коменський надмірно переоцінює роль і значення картинок, наочностей, він представляє наочність як універсальний принцип.

Принцип свідомості і активності навчання. Коменський вважав основною умовою успішного навчання розуміння сутності предметів і явищ: «*Нічого не слід примушувати виучувати напам'ять, крім того, що добре*

зрозуміле розумом»... Разом з тим Коменський вважає основною властивістю свідомого знання не лише розуміння, але й використання його на практиці. Він говорить, що вчити розуміти речі, але не вчити разом з тим, діяти є вид фарисейства. При вивченні явищ слід підводити учнів до усвідомлення причин цього явища.

Свідомість в навчанні нерозривно пов'язана з активністю учня, з його творчістю. Коменський пише, що ніяка повивальна бабка не в силах вивести на світ плід, якщо не буде живого і сильного руху і напруження самого плоду. Виходячи з цього, Коменський одним з головних ворогів будь-якого навчання, і тим більш навчання свідомого, вважав бездіяльність і лінощі учнів.

Принцип послідовності і систематичності. Послідовність і систематичність в першу чергу торкаються таких питань: *яким чином розподіляти матеріал, щоб не порушити логіку науки; з чого починати навчання і в якій послідовності будувати його; як встановити зв'язок між новим і вже вивченим матеріалом тощо.* Тут, як і скрізь, Коменський виходить з ідеї природовідповідності і пише: *«Розум в пізнанні речей йде поступово».* Виходячи з цього, Коменський приходиться до висновку, що навчання повинно вестись послідовно.

Це, з точки зору Коменського, означає: встановлення точного порядку в часі; відповідність навчання рівню знань учнів; вивчення всього послідовно від початку і до завершення, звідси випливають такі дидактичні положення: а) основи повинні бути глибокими; б) все наступне повинно ґрунтуватись на попередньому; в) все повинно йти в неперервній послідовності, щоб сьогоденнє закріплювало вчорашнє і проклало шлях завтрашньому; показ детермінованості того чи іншого явища чи речі.

Щоб полегшити учителям реалізацію цих вимог, Коменський формулює ряд конкретних вказівок і дидактичних правил. Найважливіші з них такі: Один предмет слід викладати до тих пір, поки він від початку до кінця не буде засвоєний. Навчання повинно йти *від більш загального до більш*

конкретного, від більш легкого до більш складного, від відомого — до невідомого, від більш близького — до більш віддаленого тощо. Ці правила є класичними положеннями дидактики.

Принцип вправ і міцності засвоєння знань. Показником повноцінності знань і навичок є не лише ступінь їх усвідомлення, але й те, наскільки глибоко, ґрунтовно і міцно засвоїли учні ці знання і навички. Цьому важливому завданню навчання і виховання спеціально служать *вправи і повторення*, що проводяться систематично.

Якщо в сучасних Коменському школах вербальне навчання, вправи і повторення були доведені майже до рівня дресування і спрямовані головним чином на зазубрювання богословських книг і схоластичних творів, то він ставить перед вправами і повторенням нове завдання — глибоке засвоєння знань, засноване на свідомості і активності учнів. «Так як тільки вправа робить людей тямущими в усіх речах... і тому здатними до всього, ми вимагаємо, щоб в усіх класах учні вправлялись на практиці: в читанні і письмі, в повторенні і суперечках, в перекладах прямих і зворотних, в диспутах і декламації тощо. Вправи такого роду ми розділяємо на вправи: а) органів чуття, б) розуму, в) пам'яті, г) вправи в історії, д) в стилі, е) в мові, є) в голосі, ж) в норовах, з) в благочесті».

Надаючи велике (і навіть дещо перебільшене) значення вправам і повторенню, Коменський висуває ряд вказівок і правил для здійснення цього принципу в навчанні: перші вправи початківців повинні обертатися навколо відомого їм матеріалу; вправи слід починати з елементів, а не з виконання цілих робіт; вправи повинні відповідати середнім здібностям учнів; вправи і повторення повинні мати місце доти, поки матеріал не розуміють всі; вправи і повторення повинні проводитись систематично.

Коменський рекомендував учителям після викладу матеріалу пропонувати кільком учням повторити його в тому ж порядку, як начебто вони самі вчителі, пояснити правила тими ж прикладами. Доцільно спочатку

це пропонувати більш сильним, для того, щоб слабші потім легше могли наслідувати їх.

З цих положень і вказівок добре видно, що Коменський вправу і повторення повністю підпорядковує завданню свідомого і міцного засвоєння знань учнями.

Одним з центральних питань в дидактиці Коменського є питання про методи навчання. «Метод навчання повинен зменшувати важкодоступність навчання з тим, щоб воно не викликало в учнів незадоволення і не відвертало їх від подальших занять», з точки зору успішності навчання Коменський надає особливого значення використанню таких методів, які забезпечують свідоме, легке, ґрунтовне засвоєння матеріалу, що вивчається.

З точки зору ґрунтовності навчання важливими є вказівки Коменського про самостійну роботу учня і про виконання необхідних записів. Він радить, щоб учні переписували в свої щоденники, пам'ятні зошити чи збірники те, що вони чують чи читають в книгах: Коменський цілком справедливо вказував, яке велике значення для міцного оволодіння знаннями має переказування учнями вивченого матеріалу, його передача, взаємний обмін знаннями. «Твоє знання ніщо, якщо інший не знає, що ти це знаєш». «Дуже правильне відоме положення: «Хто вчить інших, вчиться сам» — не тільки тому, що, повторюючи, він закріплює в собі свої знання, але також і тому, що отримує можливість глибше проникати в речі». Одним із способів забезпечити ґрунтовність знань Коменський вважав практику питань з боку учнів. «Якомога більше питати, запитане засвоювати, тому, що засвоїв, навчати — ці три правила дають можливість учневі перемагати вчителя».

На особливу увагу в теорії навчання Коменського заслуговує його вимога того, щоб в процесі навчання була врахована обдарованість учня і щоб метод навчання повністю відповідав завданню розвитку цієї обдарованості в потрібному напрямку.

Вимоги до підручників. Підручники Я.А.Коменського

Ряд дидактичних поглядів Коменського відобразилися у сформульованих ним вимогах до підручників, та власне у самих підручниках, ним складених.

Вимоги до підручників:

- 1) для кожного класу повинен бути окремий підручник, який відповідає віковим особливостям дітей;
- 2) написані зрозумілою і доступною мовою, всі складні терміни повинні бути подані рідною мовою;
- 3) невеликі за об'ємом. Виклад повинен бути повним і ґрунтовним, але подавати основні речі в небагатьох чітко сформульованих і легких для запам'ятовування правилах;
- 4) ілюстровані і привабливі;
- 5) слова подавались би у поєднанні з речами і навпаки.

Коменський склав багато підручників. Найбільш відомими з них виявились два: "Відкриті двері мов і всіх наук" (1631) та "Видимий світ у малюнках" (1654).

"Відкриті двері мов і всіх наук" – підручник для вивчення латинської мови. У ньому подано 8 тис. латинських слів і біля 1 тис. речень та оповідань. У цьому підручнику Коменський вперше запропонував вивчати іноземну мову одночасно з ознайомленням дитини з доступними їй знаннями з різних сфер. Ця книга принесла Коменському світове визнання і славу. Її назвали золотою.

"Видимий світ у малюнках" представляє собою ілюстровану дитячу енциклопедію початкових знань. Підручник складений у відповідності з пансофічними ідеями Коменського (написаний у Шарош-Патоці коли він створював пансофічну школу) і є прикладом реалізації принципу наочності. У ньому поміщено 150 статей про навколишній світ, кожна з яких супроводжується малюнком.

Цей підручник – перша у світі ілюстрована книга для дітей. Вона була перекладена на багато мов світу, довго служила у якості підручника для початкового навчання. Вперше була видана на Україні на початку XIX ст.

Питання виховання та шкільної дисципліни у працях Коменського

У працях Коменського є багато вказівок щодо різних видів виховання, але цим проблемам він надає дещо менше уваги і не розробляє їх ґрунтовно.

Коменський висуває ціле вчення про моральне виховання та шкільну дисципліну. Це зрозуміло, адже моральність входить до трьох основних якостей людини, які складають її суть: мудрість, моральність і благочестя.

Освіта – лише перший щабель на шляху до триєдиної мети виховання. Вона дає мудрість (пізнання себе і всіх речей). Але “нещасна та освіта, яка не переходить у моральність і благочестя“. “Що золоте кільце в носі у свині, те саме освіта у людини, яка відвертається від добродіянь“. Тому моральне виховання він називає наступним, більш вищим етапом підготовки людини до життя.

Коменський називає 4 кардинальні моральні якості, які треба сформувати в людини: *мудрість, помірність, мужність, справедливість*. Як різновид мужності пропонує розглядати витривалість у праці та благородну щиросердечність.

Якщо ці якості Коменський називає основними, кардинальними, то у своїх працях він називає цілий арсенал різноманітних конкретних моральних якостей, які потрібно формувати у дітей.

Моральні якості потрібно втілювати юнацтву всі без виключення, причому починати робити це з якомога молодшого віку.

До основних засобів морального виховання відносить *прикладі порядного життя батьків, учителів, товаришів (основа моральності); моральні правила і настанови, взяті зі священного писання та висловлювань мудреців; вправи і привчання; дисципліна.*

Шкільну дисципліну Коменський розглядає і як незмінний порядок шкільного життя, обов’язковий для всіх, і як умову для правильної

постановки навчання і виховання, і як систему покарань, засіб впливу на школярів. “Школа без дисципліни є млин без води“.

У поглядах на шляхи досягнення дисципліни Коменський стоїть на гуманістичних позиціях. Він вважає, що *“застосовувати дисципліну треба не для того, щоб покарати, а щоб той, хто провинився, не робив поганих вчинків“*. Це робити потрібно так, щоб сам учень, який провинився, зрозумів, що покарання призначається йому для його ж власного блага, і *“відносився до покарання тільки як до прописаних лікарем гірких ліків“*.

Але, будучи гуманістом, Коменський *проявляє непослідовність щодо тілесних покарань*. Він строго забороняє застосовувати їх як покарання за навчання. Коменський виступає проти тілесних покарань і щодо виховання, але допускає їх як крайні заходи у трьох випадках:

- за богохульство, за все, що спрямоване проти Бога;
- за вперту неслухняність і свідому непокору вчителеві;
- за чванство, недобррозичливість, відмову допомогти товаришеві у навчанні.

Головним засобом дисциплінування Коменський називає авторитет учителя, який повинен бути таким, щоб учню було гріх його не послухати. Для цього учитель повинен завжди іти попереду і вести за собою учнів. До вчителя і до вчительської професії Коменський ставить високі вимоги.

Я.А.Коменський про вчителя та вимоги до нього

Ніхто до Коменського не підносив так високо професії вчителя. *Цю професію називає “найпочеснішою під сонцем“*. Населення, на його думку, повинно з повагою ставитись до вчителів.

Але з другого боку, самі вчителі повинні сприяти цьому, і ставить до них надзвичайно високі вимоги. Коменський сформулював новий погляд на вчителя: *“А найкращі з-поміж людей нехай будуть учителями...“*

У багатьох своїх працях Коменський *сформулював ряд вимог до вчителя.*

Учитель повинен бути чесним, наполегливим, працьовитим, релігійним, бути зразком доброчесностей. Найбільша турбота вчителя – захоплювати дітей своїм прикладом.

Він повинен любити учнів і ставитись до них по-батьківськи. Бути для них не тільки керівником, але й другом і охоронцем у всьому доброму.

Коменський ставить високі вимоги до освіти вчителя. Для учнів він повинен бути живою бібліотекою. “Малознаючий учитель – хмара без дощу, лампа без світла, джерело без води, тіло без душі“.

Коменський *ставить перед учителем триєдине завдання: щоб він умів, міг і хотів навчати*, тобто 1) щоб сам знав, чому він повинен вчити; 2) щоб міг інших навчати тому, що сам знає (тобто був дидактом і вмів бути терпеливим); 3) щоб він тому, що знає і може також хотів навчати інших, щоб мріяв підняти інших до світла.

В одному з своїх творів Коменський писав: “Людська природа вільна і любить добру волю. Буркотливі вчителі, владні і такі, що використовують побої, є ворогами людської природи, вони ніби створені для того, щоб заглушувати і знищувати здібності, а не возвеличувати і облагороджувати. Сюди ж відносяться нудні і безплідні догматики, що навчають одними сухими настановами, не розважаючи учнів заради залучення їх до справи; вони з них роблять або буркотливих зануд або людей інертних, подібних до них самих“.

ВИСНОВКИ

Ян Амос Коменський (1592—1670) належить до видатних людей минулого, імена яких із вдячністю і глибокою пошаною зберігає в пам'яті все прогресивне людство. Мислитель і засновник нової прогресивної педагогічної системи Я. А. Коменський є славою і гордістю не тільки чеського народу, але й великої сім'ї слов'янських народів і всього людства.

Він жив у епоху бурхливих історичних подій, коли визрівав новий клас — буржуазія, займав виразно демократичну позицію в складних умовах класової боротьби того часу, відстоював прогресивні ідеї і все своє життя боровся проти соціального і духовного рабства. Коменський високо підніс традиції гуманістичного руху, невичерпного оптимізму і великої любові до людини: «Людина є не що інше, — писав він, — як гармонія як щодо тіла, так і щодо душі». У своїх творах Я. А. Коменський надзвичайно виразно окреслив прогресивні для свого часу вимоги в галузі освіти й виховання, зобразив ідею народоправства та рівності.

Я. А. Коменський вчився в братській, потім у латинській школах, у двох університетах, став учителем у 22 роки, окрім того, був проповідником, керівником школи. У 1627 р. почав писати «Чеську дидактику», пізніше жив у Польщі, викладав у гімназії, там видав у 1633—1638 рр. «Велику дидактику». Окрім того, писав підручники, видав першу в історії книгу для батьків про сімейне виховання «Материнська школа».

Нові ідеї і практику навчання Я. А. Коменський геніально синтезував, створивши педагогічну систему, яка була новим, вищим етапом у розвитку педагогічної науки, підсумком і теоретичним обґрунтуванням усього позитивного досвіду свого часу.

Твори великого чеського педагога й досі не втратили свого значення. Правильною є думка про те, що Я. А. Коменський — не лише історія, а значною мірою і сучасність прогресивного людства.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте роль шкільної дисципліни у працях Коменського.
2. Розкрийте основи світогляду А. Коменського.
3. У чому полягає новаторство дидактичної системи поглядів великого чеського педагога?
4. Обґрунтуйте принцип природовідповідності за Я.А. Коменським